

Z ZAGADNIENÍ PEDAGOGIKI

ROCZNIKI NAUK SPOŁECZNYCH

Tom, XII, zeszyt 2 — 1984

ANDRZEJ SZYSZKO-BOHUSZ, TERESA KUKOŁOWICZ

PEDAGOGIKA OPIEKUŃCZA I JEJ ZADANIA WE WSPÓŁCZESNYCH CZASACH

Polska literatura dotycząca pedagogiki opiekuńczej nie jest zbyt obszerna. Podejmowano w niej próby definiowania przedmiotu tej dyscypliny naukowej¹, przedstawiano źródła jej powstania², omawiano przemiany samej opieki³, które przygotowały pojawienie się pedagogiki opiekuńczej. Powstały także prace omawiające różne formy opieki nad dziećmi, młodzieżą, dorosłymi i starszymi ludźmi.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie na zadania pedagogiki opiekuńczej we współczesnych czasach. Poprzedzimy to wskazaniem na źródła genetyczne pedagogiki opiekuńczej oraz przedmiotu tej nauki.

1. ŹRÓDŁA GENETYCZNE PEDAGOGIKI OPIEKUŃCZEJ

Wskazana powyżej literatura zwraca uwagę, że korzeni nowej dyscypliny pedagogicznej należy poszukiwać w ewolucji samej opieki, w ustaleniach pedagogiki społecznej i pedagogiki specjalnej, a także w praktyce pracy charytatywnej i socjalnej.

Wkład pedagogiki społecznej polega między innymi na podniesieniu znaczenia, jakie dla wychowania ma wzajemne sprzężenie zachodzące między rozwojem czło-

¹ M. Balcerek. *Pedagogika opiekuńcza — problematyka i perspektywy*. W: *Wychowanie i środowisko*. Praca zbior. Red.: B. Passini i T. Pilch; I. Lepalczyk, Z. Piotrowska. *Pedagogika opiekuńcza*. Łódź 1977; M. Jakubowski. *Podstawowe pojęcia, przedmiot i zadania pedagogiki opiekuńczej*. W: *Pedagogika opiekuńcza*. Materiały Krajowej Konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. Warszawa 1977; T. Borowska. *Pedagogika opiekuńcza, jej przedmiot i specyfika*. W: *Teoretyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej*. Red. H. Gąsior, A. Winiarska. Katowice 1981.

² R. Wroczyński. *Od filantropii do pedagogiki opiekuńczej*. „*Studia Pedagogiczne*“ T. 12. Wrocław 1964; A. Winiarska, T. Borowska. *Podstawowe nurty oraz ważniejsze etapy rozwoju myśli i praktyki opiekuńczo-wychowawczej*. W: *Teoretyczne podstawy...; Próby organizacji wychowania resocjalizującego i opieki nad młodzieżą niedostosowaną społecznie w Polsce*. W: *Materiały pomocnicze do pedagogiki resocjalizacyjnej i opiekuńczej*. Wybór i oprac. W. Borowska-Nowak. Katowice 1979.

³ Wroczyński, jw.; A. Kamiński. *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa 1972 s. 244-265.

wieka, jego wychowaniem a środowiskiem. Środowisko może być czynnikiem stymulującym te procesy; może także powodować zahamowanie, a nawet zniekształcenie w nich. Współczesne życie aż nadto potwierdza to ostatnie stwierdzenie. W tych przypadkach zachodzi potrzeba wyrównania braków, zmiany środowiska, udzielenia odpowiedniej pomocy. Stąd obok wychowania konieczne jest zapewnienie pomocy i opieki. Pedagogika społeczna wskazuje na formy działania, którymi należy się posłużyć, aby zneutralizować hamujący wpływ środowiska. Są nimi: diagnoza sytuacji jednostki w środowisku, następnie kompensacja ewentualnych braków lub zapewnienie specjalnych stymulacji oraz integracja wpływów środowiska⁴. Ogólnie można powiedzieć, że pedagogika społeczna uzasadnia potrzebę podejmowania działań opiekuńczych dla zapewnienia prawidłowego rozwoju i wychowania człowieka oraz całych grup społecznych. Pedagogika specjalna, zajmująca się rozwojem i wychowaniem osób z ograniczeniami rozwojowymi i sprawnościowymi, jeszcze wyraźniej potwierdziła tęzę o konieczności opieki wobec tej zbiorowości.

Niezależnie od stwierdzeń powyższych nauk rozwój pomocy i opieki wskazywał, że efektywność powyższych działań jest zależna od powiązania ich z wychowaniem. Początkowo przez opinię i pomoc rozumiano bezpośrednie świadczenie usług i przekazywanie darów, jałmużny. Zauważono jednak ujemne skutki takiej działalności w postaci ograniczenia aktywności i samodzielności podopiecznych, a nawet dalszą ich demoralizację. Sformułowano zatem nowe cele opieki, którymi było doprowadzenie podopiecznego do samodzielności, do radzenia sobie samemu. Należało więc opiekę powiązać z wychowaniem. A zatem, zależność losów jednostek od środowiska, a także ujawnienie ujemnych skutków opieki nie wychowującej, narzuciło konieczność odwołania się do pomocy i opieki powiązanych z wychowaniem. Znaczenie tak rozumianej opieki i pomocy potwierdza szczególnie bogate doświadczenie Kościoła. Weźmy dla przykładu działalność św. Jana Bożego w stosunku do prostytutek. Jan Boży nie tylko przekonywał je o niewłaściwości ich drogi, ale udzielał im pomocy w urzędzeniu się przez pomoc w wyjściu za mąż, wykupywaniu z rąk stręczycieli czy zdobywaniu dla nich posagu⁵. Podobną postawę zajmował św. Karol Boromeusz.

Zaraz na początku swego pasterzowania w Mediolanie stworzył dla żebraków dom opieki w Zibido al Lambro pod Mediolanem. Dom prowadziły Siostry Benedyktynki. One też miały za zadanie zbierać żebraków oblegających wejście do kościołów czy też łażących od drzwi, do drzwi zadręczających przechodniów, wyłudzających od nich pieniądze nie tylko na chleb i rzeczywiste potrzeby. Społeczeństwo było wdzięczne Karolowi za zorganizowanie domu dla żebraków, za zlikwidowanie tej plagi. W zakładzie mieli zapewnione wyżywienie, możliwość pracy według uzdolnień, atmosferę wychowawczą⁶.

Podobnych przykładów dostarcza działalność Marii Jaroszewskiej⁷ czy księdza Bronisława Markiewicza⁸. Oczywiście tego rodzaju przykładów można podać znacznie więcej.

⁴ Borowska, jw. s. 16.

⁵ J. C. Cousson. *Jan Boży*. Warszawa 1980 s. 68-72.

⁶ S. R. Rybicki FSC. *Święty Karol Boromeusz wierny Sługa Kościoła Odrodzenia (1538-1584)*. Kraków 1978 s. 125.

⁷ S.E. Dębowska. *Jadwiga Jaroszevska polska Samarytanka*. Warszawa 1980 s. 52-53.

Zanim jeszcze przejdziemy do określenia zadań, przed jakimi staje współcześnie pedagogika opiekuńcza, zatrzymamy się przy określeniu jej przedmiotu.

2. PRZEDMIOT PEDAGOGIKI OPIEKUŃCZEJ

W Polsce termin pedagogika opiekuńcza użyła, jako pierwsza, Helena Radlińska twórczyni pedagogiki społecznej⁹. Termin ten określał odrębną specjalizację w ramach teorii pracy społecznej. Obecnie pedagogikę opiekuńczą traktuje się jako pedagogikę szczegółową lub jako kierunek pedagogiki. Jej przedmiot określany bywa bardzo różnie. Zdaniem R. Wroczyńskiego „w pojęciu pedagogika opiekuńcza zawarte jest implícite założenie, że pomoc społeczna dla dzieci i młodzieży powinna spełniać podstawowe postulaty wychowawcze; innymi słowy, powinna służyć ogólnemu rozwojowi młodocianej jednostki, korzystającej z różnych form pomocy społecznej”¹⁰. W innym miejscu R. Wroczyński rozszerza zakres pedagogiki opiekuńczej na osoby dorosłe, a także w wieku poprodukcyjnym¹¹. Zdaniem R. Wroczyńskiego „pedagogika opiekuńcza formułuje teoretyczne podstawy planowanych działań opiekuńczo-wychowawczych wynikających bądź z sytuacji losowych, bądź też potrzeb rozwojowych społeczeństwa”¹².

A oto kilka innych określeń pedagogiki opiekuńczej. A. Kamiński przez przedmiot profilaktyki opiekuńczej rozumie inicjowanie pomocy wspomagającej pomyślny rozwój¹³. A zatem kładzie nacisk na sam rozwój człowieka, nie określając bliżej jego wieku i sytuacji. M. Jakubowski pedagogikę opiekuńczą definiuje jako naukę „o celach zadaniach, treści, metodach i formach opieki nad dziećmi i młodzieżą”¹⁴. Jest to więc, według tego autora, teoria opieki nad dziećmi i młodzieżą. Brak w tym określeniu wskazania na związek opieki z wychowaniem. Jeszcze inaczej określa pedagogikę opiekuńczą T. Borowska¹⁵. Uważa, że jest to pewien kierunek pedagogiczny, który zajmuje się wychowaniem opiekuńczym. Przedmiotem zaś wychowania opiekuńczego jest kształtowanie lub przekształcanie osobowości zaburzonej.

Spośród wyżej przytoczonych określeń pedagogiki opiekuńczej tylko jedno można uznać za odpowiadające genezie tego kierunku. Jest to określenie R. Wroczyńskiego wyraźnie akcentujące, że pomoc udzielana dzieciom i młodzieży musi spełniać podstawowe postulaty wychowawcze, czyli ma to być wychowująca pomoc lub opieka. Pozostałe ujęcia pedagogiki opiekuńczej określają zadania tej dyscypliny, i to praktyczne zadania, jak np. określenia A. Kamińskiego czy T. Borowskiej. M. Jakubowski sprowadza pojęcie pedagogiki opiekuńczej do teorii opieki. Cechą charakterystyczną określenia pedagogiki opiekuńczej przez R. Wroczyńskiego jest to, że jest ono najbardziej ogólne, ponieważ obejmuje działania opiekuńcze wynikające zarówno z sytuacji

⁹ H. Radlińska. *Pedagogika społeczna*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1961 s. 362.

¹⁰ R. Wroczyński. *Pedagogika społeczna*. Warszawa 1974 s. 247.

¹¹ Wroczyński. *Od filantropii* s. 24; por. Balcerek, jw. s. 92.

¹² Wroczyński. *Pedagogika społeczna* s. 247.

¹³ Kamiński, jw. s. 244

¹⁴ Jakubowski, jw. s. 20

¹⁵ Borowska, jw. s. 14

losowych, jak też z potrzeb rozwojowych społeczeństwa. Dla R. Wroczyńskiego osobami, do których zwrócona jest działalność opiekuńczo-wychowawcza, są: dzieci, młodzież, dorośli, starzy rodziny i inne grupy.

Natomiast M. Jakubowski i T. Borowska w sposób szczegółowy ustalają przedmiot zainteresowań pedagogiki opiekuńczej. Trudno jednak uznać, że wyliczają wszystkie zadania. Słuszniejsze jest liczenie się z sytuacjami losowymi, a także potrzebami rozwojowymi społeczeństwa. Takie podejście do przedmiotu pedagogiki opiekuńczej wskazuje jednocześnie na jego zmienność i konieczność ustawicznego jego określania. Każdy czas społeczno-historyczny określa zadania pedagogiki opiekuńczej. W kolejnym paragrafie wskażemy na zadania, przede wszystkim w stosunku do dzieci i młodzieży, ważne dla obecnej sytuacji społecznej.

3. ZADANIA PEDAGOGIKI OPIEKUŃCZEJ WE WSPÓŁCZESNYCH CZASACH

Współcześnie wskazuje się na liczne zagrożenia zdrowia, rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży. Między innymi podnosi się, że przyczyną tego jest nieprawidłowo funkcjonująca rodzina, rodzina niespełniająca swoich zadań. Spośród czynników najbardziej typowych, a jednocześnie działających niezwykle destrukcyjnie na jakość atmosfery wychowawczej, odpowiedzialnej za stan dzieci i młodzieży, wymienić należy:

1) bardzo małą, powierzchowną lub żadną wiedzę rodziców o wychowaniu dziecka i wynikające stąd błędne metody wychowawcze, nieprawidłowy porządek dnia ucznia itp.;

2) chwiejność i niezrównoważenie emocjonalne w rodzinie, wywołane przemęczeniem, trudnościami w pożyciu małżeńskim, pracy zawodowej, nieumiejętnym spędzeniem czasu wolnego;

3) konsumpcyjny, egoistyczny charakter stosunków w małżeństwie, niezgodność charakterów połączona z brakiem dostatecznie mocnej motywacji do utrzymania wspólnoty rodzinnej, pijaństwa i zdrady małżeńskie prowadzące do rozkładu i rozbicia rodziny.

Rezultatem powyższego stanu w rodzinie jest osłabienie wpływu wychowawczego na dzieci i młodzież, niezaspakajanie ich podstawowych potrzeb, a w dalszej kolejności zaburzenia w zachowaniu, przestępcze działania.

Również i współczesna szkoła dostarcza wielu trudnych problemów. Tradycyjny, oparty na werbalnym przekazywaniu gotowych wiadomości system dydaktyczny, niesprzyjający samodzielnemu myśleniu uczniów i oparty w głównych swych założeniach na pamięciowym, często bezmyślnym i mechanicznym przyswajaniu wiedzy, wywołuje u młodzieży nudę, zniechęcenie do nauki, a w konsekwencji popycha ją niejako do działania, często szkodliwego społecznie. Do coraz poważniejszych problemów w skali światowej zaliczyć również należy szerzące się wśród młodzieży zjawiska alkoholizmu i narkomanii, których, pozornie tylko niewinnym, odgałęzieniem bywa nadużywanie kawy i tytoniu. Dynamiczny rozwój cywilizacji naukowo-technicznej, ogólna

dostępność środków masowego przekazu (radia, prasy, telewizji), szeroki rozwój kinematografii, tempo i różnorodność rytmu życia wielkich miast — wszystkie te czynniki sprzyjają wcześniejszemu rozwojowi psychofizjologicznemu młodzieży i spowodowały szczególnie, nie w pełni dotąd poznane, zjawisko akceleracji. W związku z tym zjawiskiem, jak również z potęgującą się ogólną wrażliwością młodzieży oraz zagrożeniem jej stabilności emocjonalnej (narastająca fala samobójstw młodzieży), wynikającym z najrozmaitszych czynników powodujących nadmierne napięcie (stresów), zapewnienie młodzieży dojrzałej i dostosowanej do wymogów czasu opieki wychowawczej (stanowiącej główne zadanie dyscypliny noszącej miano pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej) nabiera szczególnego znaczenia.

Jak wynika z badań prowadzonych od lat sześćdziesiątych do chwili obecnej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie, do najistotniejszych czynników powodujących trudności wychowawcze młodzieży i jej opóźnienie w nauce szkolnej zaliczyć należy: nieprawidłowo kształtujące się — na skutek alkoholizmu — oddziaływanie wychowawcze środowiska domowego, rozkład moralny i wiążący się z nim faktyczny rozpad rodziny, niekonsekwentne i nieprawidłowe metody wychowawcze stosowane przez jedno lub obydwoje rodziców. Drugą grupą przyczyn zaburzeń w zachowaniu się oraz opóźnień w nauce szkolnej, wiodących często do wykolejenia i przestępczości, jest niewłaściwy (powierzchny i bezduszny) stosunek nauczycieli do powierzonych im pieczy wychowawczej uczniów. U źródeł takiej postawy wychowawców leży przeważnie, jak wykazały badania, brak pogłębionej wiedzy pedagogicznej i psychologicznej, głównie w zakresie psychologii rozwojowej, psychologii wychowawczej oraz psychoterapii, jak również niedostateczne rozeznanie w warunkach środowiskowych młodzieży. Inną ważną grupą przyczyn jest niewłaściwa postawa pedagogiczna niektórych nauczycieli, nieuprzejmy lub niekonsekwentny, a nawet niesprawiedliwy stosunek do uczniów, brak równowagi emocjonalnej, spowodowanej nierzadko przemęczeniem wywołanym nadmiarem obowiązków lub zaburzeniami w stanie zdrowia. Ten stan rzeczy powodował zasadnicze trudności nauczycieli w dotarciu do istotnych przyczyn zaburzeń w zachowaniu się oraz opóźnień w nauce szkolnej, zaś brak prawidłowej diagnozy pedagogicznej i psychologicznej uniemożliwiał skuteczną profilaktykę i terapię pedagogiczną.

Spośród wielu prób znalezienia wyjścia z impasu wychowawczego, ogarniającego szerokie rzesze współczesnej młodzieży, wyróżnić należy te zabiegi wychowawcze, których celem nie jest leczenie pojedynczych objawów trudności i zaburzeń w zachowaniu młodzieży, lecz które pozwalają dotrzeć do ich genety, pierwotnych źródeł i przyczyn. Jednakże znalezienie tych źródeł i dobór odpowiednich środków zaradczych nie należy do zadań łatwych zważywszy, że autorytet zarówno rodziców, jak i nauczycieli uległ w czasach współczesnych znacznemu obniżeniu, a młodzież, może jeszcze w większym stopniu niż dorośli, nie jest w stanie poradzić sobie z wielką ilością różnorodnych problemów, wiążących się z pełnym napięciem i pośpiechu, nerwowym trybem życia, pracy, brakiem właściwego, pełnego odpoczynku.

Dlatego też funkcje nowej subdyscypliny naukowej — pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej — powstałej w wyniku pilnego zapotrzebowania społecznego, trudno przecenić.

Zarysowane powyżej problemy, charakteryzujące sytuację wychowawczą dzieci i młodzieży skłaniają do zaproponowania między innymi następujących zadań pedagogice opiekuńczej (formułuje je wymieniona wyżej T. Borowska): udzielanie porady i pomocy wychowawczej rodzinie pełnej w związku z przemianami społecznymi, jakie w niej zachodzą; otoczenie wychowawczą opieką dzieci z rodzin rozbitych lub samotnych matek; poszerzenie zadań szkoły tak, aby wspomagała rodzinę w jej funkcjach; zmiana metod nauczania na bardziej twórcze, problemowe; rozwijanie umiejętności spędzania czasu wolnego, nie tylko przez korzystanie ze środków masowego przekazu, ale przede wszystkim rozwój kultury literackiej.

SOCIAL WELFARE EDUCATION AND ITS TASKS IN MODERN TIMES

Summary

The present paper discusses the birth of a new discipline in education (pedagogy) called social welfare education, or sometimes care. Its sources should be sought in social education and special (rehabilitation) education as well as in the evolution of welfare and social work. The author follows R. Wroczyński in defining the subject of the new discipline: the assistance provided for children and adolescents must fulfil the basic educational demands, i.e. it must be educational assistance or care. Because of many dangers to children's and adolescents' physical and psychical health which occur in the modern world (brought about by the family's failure to fulfil its educational tasks, inadequate didactic programme at school, and over-training influence of mass media) it is suggested that social welfare education should make it its aim to help the family and school in the organization of spare time for young people.